

PHÁT TRIỂN NĂNG LỰC TÁI HIỆN HÌNH TƯỢNG VÀ LIÊN TƯỢNG TƯỢNG TƯỢNG CHO HỌC SINH TRUNG HỌC PHỔ THÔNG TRONG TIẾP NHẬN TRUYỆN NGẮN

VŨ NGỌC HƯNG

Trường THPT Mùn Chung - Tuần Giáo - Điện Biên
Email: vungochung.th@gmail.com

Tóm tắt: Bài viết tập trung nghiên cứu về mối quan hệ hữu cơ giữa tái hiện và tưởng tượng trong vấn đề tiếp nhận truyện ngắn - một thể loại có cấu trúc năng động và nội hàm rất khó nắm bắt. Ngoài ra, tác giả đưa ra những cách thức tổ chức để phát triển năng lực tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng cho học sinh trung học phổ thông trong tiếp nhận truyện ngắn.

Từ khóa: Phát triển năng lực; tái hiện hình tượng; liên tưởng tưởng tượng; học sinh; tiếp nhận truyện ngắn.

(Nhận bài ngày 16/6/2016; Nhận kết quả phản biện và chỉnh sửa ngày 02/7/2016; Duyệt đăng ngày 27/10/2016).

1. Đặt vấn đề

Từ trước đến nay đã có nhiều nghiên cứu về năng lực tâm lí của chủ thể học sinh (HS) trong tiếp nhận tác phẩm văn chương. Tuy nhiên, việc định danh về mối quan hệ và vai trò giữa chúng trong việc giải mã một thể loại chuyên biệt lại chưa được quan tâm đúng mức. Trong bài viết này, chúng tôi tập trung phân tích về vấn đề nêu trên từ phương diện tiếp nhận truyện ngắn - một thể loại có cấu trúc năng động, nội hàm rất khó nắm bắt.

2. Mối quan hệ hữu cơ giữa tái hiện và liên tưởng tưởng tượng trong tiếp nhận truyện ngắn

2.1. Liên tưởng để người học biết gắn kết các mối quan hệ trong tác phẩm làm cho hình tượng hiện lên phong phú và sinh động

Liên tưởng là đầu mối của những rung động thẩm mĩ, nó không chỉ cần thiết để lĩnh hội được bên trong của hình tượng mà còn mở rộng và đào sâu sự sống chứa đựng trong đó. Trong truyện ngắn, từ việc cất nghĩa các yếu tố hạt nhân như: Hình ảnh biểu tượng, chi tiết, tình huống, kết cấu, lời kể, giọng kể, ngôi kể, điểm nhìn... theo từng cấp độ của liên tưởng có thể mang đến cho bạn đọc HS khả năng kết nối các hình ảnh, các biểu tượng vốn rời rạc xa nhau trở thành một chất liệu mới, lớp nghĩa mới, tạo ra tính chất linh hoạt và năng động, đa nghĩa của hình tượng. Vì vậy, trong quá trình vận hành của hoạt động tâm lí, nhờ có sự liên tưởng mà những hình tượng do tưởng tượng tạo ra được chân thực và độc đáo.

Trong tiếp nhận sáng tạo hình tượng của truyện ngắn, bản thân sự liên tưởng nơi người học đã hàm chứa tính chọn lựa nghệ thuật và trường liên tưởng mạnh mẽ của các em đã chứng tỏ khả năng lí giải sự phong phú trong thế giới nội tâm của nhà văn. Bằng việc huy động, tuyển lựa và kết nối tất cả các dạng thức của hoạt động liên tưởng như: Liên tưởng kí ức, liên tưởng gần giống, liên tưởng giống nhau, liên tưởng tương phản, liên

tưởng đối lập, liên tưởng nhân quả, liên tưởng trực tiếp, liên tưởng gián tiếp, liên tưởng không gian, liên tưởng thời gian, liên tưởng chiều dọc, liên tưởng chiều ngang,... với các nhân tố hạt nhân của truyện ngắn, HS đã tạo nên một sự đầy đủ và giàu có về chất liệu để tái hiện thế giới hình tượng nghệ thuật trong tác phẩm một cách sinh động và điển hình nhất.

2.2. Tưởng tượng giúp người học bổ sung, chia tách, mở rộng và đưa thêm những yếu tố cần có mới mẻ vào hình tượng để tạo sự độc đáo

Trong quá trình tiếp cận hình tượng truyện ngắn, người học buộc phải huy động đến sức mạnh của trí tưởng tượng. Bản chất của tưởng tượng trong tiếp nhận hình tượng của HS là sự tái hiện từ những cái đã có trong kinh nghiệm của cá nhân, đồng thời sáng tạo nên những hình ảnh mới trên cơ sở những biểu tượng mà các em đã có. Nó được bắt đầu từ những hình ảnh, biểu tượng có tính khái quát cao của trí nhớ và kí ức. Khi huy động khả năng liên tưởng, tưởng tượng để tái hiện hình tượng, người học đã tạo ra sự hợp nhóm các biểu tượng có tính chất tương đồng hoặc khác biệt với những yếu tố được nhà văn lấy trong hiện thực để chuyển đưa vào tác phẩm và lúc này sự tương tác tâm lí giữa các chủ thể tiếp nhận mới thực sự bắt đầu. Tưởng tượng giúp bạn đọc HS nhìn nhận, tiếp thu, nhận thức các hình tượng như một kiểu cảm giác thuần túy bên trong và cuối cùng sản sinh ra các bức tranh kì lạ, ấn tượng và độc đáo từ truyện ngắn nào đó có thể đã có hoặc sẽ có trong kí ức của các em.

Không chỉ thế, tưởng tượng còn cho thấy, người học có khả năng kiến tạo nên một chỉnh thể chưa có tiền lệ trong trí nhớ và như một phát hiện mới mẻ về điều có thể có được trong cuộc sống của các em. Như vậy, nhờ khả năng tác động vào các nhân tố của sáng tạo như: Quan sát, trí nhớ, tái hiện, chắp ghép, liên hợp, điển hình hóa, loại suy, liên tưởng, tưởng tượng,... HS có thể lựa

lọc, bổ sung những nhân tố mới mẻ vừa khái quát vừa điển hình để sáng tạo nên những hình tượng độc đáo. Như vậy, tác giả nhận định rằng, sự liên tưởng và tưởng tượng phong phú của người học chính là nguồn nguyên liệu phong phú để các em có thể tái hiện hình tượng một cách trọn vẹn và cảm thụ tác phẩm truyện ngắn được sâu sắc hơn.

2.3. Tái hiện của người học có thể mang đến cho hình tượng một sự trọn vẹn và chân thực nhất

Cảm thụ tác phẩm truyện ngắn là một hoạt động sáng tạo đặc thù, một hoạt động tinh thần có quy luật riêng, một quá trình tích cực vận động vốn sống và những năng lực của tư duy. Trong quá trình ấy, liên tưởng được xem như đường dây nối liền người học với tác giả, tác phẩm, với hiện thực cuộc sống và xa hơn là ý nghĩa của hiện thực. Bên cạnh đó, tưởng tượng luôn đưa lại cho người học những tư liệu phong phú để tái hiện tạo hình tượng, tưởng tượng có xu hướng phá vỡ các liên tưởng sẵn có để tổ hợp các liên tưởng mới, hợp nhóm các biểu tượng một cách năng động và sáng tạo để tạo nên những hình tượng độc đáo.

Tuy nhiên, trong quá trình vận hành tâm lí của chủ thể HS, chúng ta không nên đặt vấn đề rằng, giữa liên tưởng, tưởng tượng và tái hiện hoạt động nào diễn ra trước. Theo chúng tôi, về thực chất, chúng xuyên thấm vào nhau trong một cấu trúc, cơ chế vận hành của tâm lí không thể rời biệt, ở đó liên tưởng không loại bỏ dấu vết và luôn luôn mở đường cho những tưởng tượng và tái hiện sáng tạo. Như vậy, trong logic hoạt động tâm lí của người học, năng lực tái hiện hình tượng tuy đóng vai trò đặc biệt quan trọng đến việc hoàn thiện và nối dài vòng đời của hình tượng nhưng nó chỉ được phát triển sau khi đã và đồng thời thực hiện năng lực liên tưởng và tưởng tượng trong tiếp nhận.

3. Những cách thức tổ chức để phát triển năng lực tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng cho học sinh trong tiếp nhận truyện ngắn

Xuất phát từ những phân tích trên, chúng tôi đề xuất một số cách thức tổ chức để phát huy năng lực tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng trong dạy học truyện ngắn như sau:

3.1. Tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng từ việc lựa chọn, cắt nghĩa những chi tiết điển hình

Trong truyện ngắn, không có chi tiết thừa mà chỉ có những chi tiết “nén”, chi tiết tiêu biểu, chi tiết phát sáng,... ở trong nó đã chứa tải tầm vóc lớn lao của tư tưởng và cảm xúc nhà văn. Heghen đã từng nói, chi tiết như những “con mắt” trở những cửa sổ để người ta nhìn vào nhân vật. Với mỗi một chi tiết chúng ta hoàn toàn có thể xem đó như là những mảnh ghép của tác phẩm và sự đan dệt giữa các chi tiết chính là sự liên nối để hoàn thiện cho bức tranh nghệ thuật ấy. Trong truyện ngắn *Vợ Chồng A Phủ* của Tô Hoài, HS chỉ cần biết lựa chọn và hợp nhóm các chi tiết: *Chi tiết Mị ngồi bên tảng đá và tàu ngựa với nét mặt cứ buồn rười rượi; chi tiết đêm nào Mị cũng khóc; chi tiết Mị định ăn lá ngón để tự tử; chi tiết Mị*

uống rượu; chi tiết Mị muốn đi chơi; chi tiết Mị cắt dây trói cứu A Phủ,... để suy luận và kết dính với nhau theo trật tự logic của tác phẩm thì HS hoàn toàn có thể tái hiện, liên tưởng, tưởng tượng để vẽ nên một bức tranh chân thực về số phận nghiệt ngã và quá trình vùng thoát khỏi kiếp nô lệ của cô gái vùng cao Tây Bắc dưới sự thống trị của bọn chúa đất nơi đây.

3.2. Tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng từ sự cắt nghĩa tình huống truyện độc đáo

Có thể nói, tình huống truyện bao giờ cũng hàm chứa khả năng liên tưởng thú vị và sự tưởng tượng phong phú. Mỗi tình tiết, mỗi biến cố, bước ngoặt của cuộc đời hay số phận được miêu tả trong truyện đều xác định một hướng hay một trường liên tưởng và tưởng tượng của người học. Trạng “nhật vợ” là một tình huống truyện độc đáo, từ tình huống này HS có thể liên tưởng và tưởng tượng về những cảnh huống khác nhau như: *Liên tưởng tái hiện trở về quá khứ để nghĩ về gia cảnh nghèo khó không lấy nổi vợ của Tràng; nghĩ về cái đói và cái chết cận kề; nghĩ tới sự ái ngại và lo lắng của xóm ngụ cư; hình dung về cảnh Tràng đêm chiều nghĩ ngợi tìm cách cứu vớt và bảo vệ gia đình; nghĩ tới cảnh họ nương nhau bát cháo cám; nghĩ tới cảnh đi phá kho thóc Nhật; nghĩ tới ngày độc lập tự do có cơm no áo ấm, lũ con trẻ nô đùa cùng với Thị ngoài sân,...* Như vậy, từ tình huống truyện nhật vợ - lát cắt ấy mà ta có thể nối kết nhiều chiều, ghép vá bao cảnh ngộ điển hình để bức tranh về cuộc sống của Tràng và những con người khốn khổ trong nạn đói năm 1945 hiện lên sinh động nhất.

3.3. Tổ chức phân tích nhân vật bằng sự đánh thức khả năng hình dung, liên tưởng và tưởng tượng của chủ thể học sinh

Mỗi hình tượng nhân vật có thể xem như là một phát ngôn cho chủ đề, cho quan niệm nghệ thuật của nhà văn, phân tích nhân vật phải chỉ ra được ý tưởng, quan niệm nhân sinh, những thông điệp nghệ thuật mà tác giả kí gửi vào đó. Hệ thống hình ảnh biểu tượng, chi tiết, tình huống, kết cấu, lời kể,... là da thịt, là dòng máu tư tưởng của nhà văn chảy ngầm trong hình tượng. Người học muốn cảm thụ tác phẩm sâu sắc thì cách tốt nhất là phải đưa trường liên tưởng, sự hình dung tưởng tượng phong phú của mình vào những trải nghiệm thẩm mĩ thú vị và sự thấu cảm tinh tế. Nhân vật *Chiến* trong truyện ngắn *Những đứa con trong gia đình* của Nguyễn Thi đã để lại ấn tượng sâu đậm và ám ảnh người đọc bởi câu nói bất hủ của chị nói với Việt - em trai mình: *“Đã làm thân con gái ra đi thì tao chỉ có một câu: Nếu giặc còn thì tao mất, vậy à!”*. Câu nói này khiến người học liên tưởng đến câu nói của chị Út Tịch: *“Đánh đến còn cái lai quần cũng đánh”*. Thì ra nhân vật những người phụ nữ trong sáng tác của Nguyễn Thi rất nữ tính mà không hề yếu mềm khiến kẻ thù phải khiếp sợ.

3.4. Tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng từ sự lí giải kết cấu truyện

Kết cấu trong truyện ngắn được hiểu là một phương tiện cơ bản của sáng tác nghệ thuật, là sự tổ chức sắp

xếp các cấp độ khác nhau của tác phẩm theo dụng ý nghệ thuật nhà văn như: *Hệ thống ngôn từ của văn bản, hệ thống nhân vật, hệ thống thống các chi tiết sự kiện, hệ thống điểm nhìn, không gian - thời gian*,... từ đó HS phát hiện ra sự sắp xếp, tổ chức các yếu tố trong một hệ thống nhỏ, đánh giá logic giá trị nghệ thuật, khả năng tổ chức kết cấu tác phẩm của nhà văn. Thông qua kết cấu của tác phẩm HS có thể huy động chuỗi hoạt động của tâm lí từ liên tưởng, tưởng tượng cho đến tái hiện,... để lí giải hoàn tất và trọn vẹn vòng đời của nhân vật. Nam Cao đã tạo ấn tượng với bạn đọc khi mở đầu câu chuyện bằng hình ảnh một anh Chí lưu manh và tha hóa; ở phần giữa câu chuyện, tác giả lại trở về với kí ức dữ dội của đứa trẻ bị bỏ rơi và anh canh điền luôn khát khao lương thiện; để rồi khép lại câu chuyện là sự ám ảnh và day dứt của người đọc về một anh Chí quần quai trong vũng máu. Kết cấu tác phẩm được tổ chức theo kiểu đảo trật tự thời gian (vòng tròn) như vậy hẳn là nhà văn đa tài đã thành công trong việc kích thích mạnh mẽ nơi bạn đọc HS với những liên tưởng tái hiện độc đáo và tưởng tượng sáng tạo thú vị khi lí giải về sự bế tắc và bi kịch cùng đường của người nông dân trước cách mạng.

3.5. Tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng từ sự phân tích lời kể

Trước hết cần phải nhận diện nhân vật người kể chuyện, người kể có thể là tác giả đứng ra kể, hoặc xưng tôi để kể; nhận diện sự thay đổi người kể, vai kể qua từng phần, từng đoạn của truyện để thấy được sự thay đổi của điểm nhìn, của giọng kể,... HS mô hình hóa các mối quan hệ do các vai kể xác lập và quy định. Chủ thể người học đặt mình vào những quan hệ giao tiếp phù hợp để làm sống dậy môi trường và không gian nghệ thuật của tác phẩm bằng những liên tưởng tái hiện và tưởng tượng sáng tạo độc đáo. Trong truyện ngắn *Rừng xà nu* của Nguyễn Trung Thành, HS có thể tìm hiểu sự đan xen hài hòa giữa các giọng kể với nhau, đó là giọng dẫn chuyện của nhà văn và giọng kể của cụ Mết khi kể về cuộc đời bi tráng của Tnú, về cây xà nu bất diệt,... để rồi HS chỉ cần nhập vai kể chuyện sáng tạo tại lớp, các em có thể

tái hiện một bức tranh chân thực về vẻ đẹp cũng như sức mạnh của thiên nhiên và con người Tây Nguyên kiên cường, bất khuất không gì có thể hủy diệt được.

3.6. Phát huy năng lực tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng của học sinh bằng các hoạt động đánh giá sáng tạo

Các hoạt động đánh giá sáng tạo như so sánh văn học, phân biện văn học, trải nghiệm hồi ứng, các hoạt động ngoại khóa văn học, kể chuyện nhập vai sáng tạo,... Sự vận dụng tích hợp các hoạt động này sẽ tạo nên một nguồn năng lượng để phát triển đồng bộ các năng lực tiếp nhận cho HS trong dạy học văn nói chung và truyện ngắn nói riêng.

4. Kết luận

Từ những phân tích trên, có thể thấy, năng lực tái hiện hình tượng và liên tưởng tưởng tượng có mối quan hệ mật thiết trong tiếp nhận văn học nói chung. Trong dạy học truyện ngắn, việc đánh giá đúng mối quan hệ giữa năng lực tâm lí của HS với với các yếu tố hạt nhân trong tác phẩm của giáo viên có một ý nghĩa quyết định đến hiệu quả tiếp nhận thể loại này.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1]. A. Xâytlin, (1967), *Lao động nhà văn*, NXB Văn học.
- [2]. E. V. Ilencôv, (1964), *Về bản chất thẩm mĩ của tưởng tượng*, Tạp chí Những vấn đề thẩm mĩ học, số 6, NXB Nghệ thuật.
- [3]. Phan Trọng Luận, (2014), *Phương pháp giải mã văn bản văn học*, NXB Đại học Sư phạm, Hà Nội.
- [4]. L.X.Vũgôtxki, (1985), *Trí tưởng tượng và sáng tạo ở lứa tuổi thiếu nhi*, NXB Phụ nữ.
- [5]. P.A.Sevarev, (1959), *Khái quát hóa trong hoạt động liên tưởng của học sinh*, NXB Viện Hàn lâm Khoa học Liên bang Nga.
- [6]. Trần Đình Sử, (2008), *Lí luận văn học*, tập 2, NXB Sư phạm, Hà Nội.
- [7]. Bùi Việt Thắng, (1999), *Bình luận truyện ngắn*, NXB Văn học.

DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCY OF IMAGE REAPPEARANCE AND INFERENCE IMAGINARY IN THE RECEPTION OF SHORT STORIES

Vu Ngoc Hung
Mun Chung high school, Tuan Giao, Dien Bien
Email: vungochung.th@gmail.com

Abstract: *The article focuses on the organic relationship between image reappearance and inference imaginary in the reception of short stories – a type of dynamic and elusive structure. In addition, the authors provided organizational methods to develop students' competency of image reappearance and inference imaginary in the reception of short stories.*

Keywords: *Development of competency; image reappearance; imaginary inference; students; reception of short stories.*